

А.К. Омарова

ө.ғ.к., доцент, жетекші ғылыми қызметкер
М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
Алматы, Қазақстан
E-mail: aklima_omarova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8681-2207

ЖАҒАНДЫҚ ДӘУІР: ҚАЗАҚ ОПЕРАСЫНДАҒЫ КӨНЕ САРЫНДАР

Аннотация. Мақалада, Қазақстан композиторларының опера шығармашылығына А.В.Затаевичтің ықпалын дәлелдейтін (тікелей және ортақтасқан) жаңа дерек ұсынылған. Сирек ұшырасатын және/немесе ұмыт қалған әртүрлі түпнұсқалардың негізінде, оның «1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925), «500 казакских песен и кюйев ...» (1931) атты музыкалық-этнографиялық жинақтарынан пайдаланылған әндері, аспапты үлгілері және этнографиялық қызметімен қатар, ол шығарған фортепианолық транскрипциялары (өңдеулер) шынайы ауқымдылықта көрсетілген. Осыған байланысты А.В.Затаевичтің қазақ опера өнерінің даму үрдісіне қосқан нақты үлесі айқындалып, алуан түрлі құрылымдары мен нәтижелері тұңғыш рет анықталады.

Түйінді сөздер: әуен, ән, фольклор, дәйексөз, дәстүр, композитор, опера, сюжет, жаһандану.

Кіріспе. Жарты ғасыр бұрын жарық көрген жинақта «Александр Викторович Затаевич қазақ кеңес музыка тарихына тек әйгілі этнограф ретінде ғана емес, сондай-ақ дарынды композитор, қазақтың камералық музыкасының негізін қалаушыларының бірі ретінде енген»¹ – деп берілген тезис [1] музыканттың композиторлық шығармашылығының нақты даму бағытына қосқан жеке үлесін бекітеді. Бұл сөздер тек ресми басылымдарда шамалы түзетілгені болмаса (музыкалық энциклопедиядағы [2]² және музыкалық энциклопедиялық сөздіктегі [3]³ мақалаларды нұсқағанда), уақыт еншісінде өзгеріссіз болып келетініне (оның тәжірибеде жиі пайдаланылуы әсер етті) назар аударамыз.

Бірақ, А. Затаевичтің жетістігінің әділ және жоғары бағаланғанымен, ұлттық мәдениеттегі жаңа (жазба) дәстүрдің қалыптасу үрдісіне композитор ретінде оның үлесі мен әсері дегенмен анық белгіленбеген.

Әдістер. Аталған зерттеудің әдістемелік негізін отандық музыкатану дәстүрі құрайды. Саралау үдерісінде фактологиялық деректерді жүзеге асыратын әртүрлі амалдарды ұсынылып, зерделеудегі бірін-бірі толықтыратын кешенді тәсіл пайдаланылды.

Нәтижелер.

–Әртүрлі зерттеу аспектісінде дағдылы және теориялық мәліметтердің маңызды ауқымы сабақтастырылды;

¹ Мәтіндегі сөйлемнің астының сызылуын өзіміз белгіледік. – А.О.

² «З. – қазақтың кәсіби фп. музыка негізін қалаушыларының бірі. Көптеген фп., оркестрге, ішекті квартетке, арналған шығармалардың, дауыс пен фп., влн. және т.б. арналған өңдеулердің авторы» [2] («фп.» – «фортепианолық» дегенді білдіреді. – А.О.).

³ «Затаевич Александр Викторович (1869-1936) – кеңес композиторы, музыкант-этнографы. Қазақ АСР халық әртісі (1923). Қазақ музыка фольклорының жинақтаушысы және зерттеушісі. Сондай-ақ КСРО басқа да халықтарының фольклорын зерттеген. Қазақ фп. музыканың негізін қалаушыларының бірі. Музыкалық сыншы ретінде де танылған» [3].

–Пайдаланылған алғашқы нұсқаға байланысты жекелеген опера үзінділеріне мазмұнды сипаттама берілді;

–Қазақ операсының қалыптасу үдерісіне А.В. Затаевичтің жоғары деңгейдегі ықпалы белгіленді, тезистер тұжырымдалды;

– Ұсынылған тақырып бойынша келешектегі (неғұрлым тереңірек) зерттеу жолдары дәйектелді.

Талқылау. Өзгерісті қажетсінетін және өзгеше ауқымдылықтың таңдалуы туралы тұжырымды көрсету үшін келесі деректерді қарастырамыз.

1926 жылғы А.В. Затаевичтің Р. Ролланға жазған хатында «2.P.S.»: «Сонымен қатар, мен қырғыз тақырыбына⁴ жазған фортепианоға арналған өзімнің шағын миниатюраларымның бірінші сериясын да ұсынамын. Мен олардың 100-ге жуықтайын жазыппын. Жақын арада басқа да сериялары жарық көреді деп сенемін» [4]. Оның үстіне, 1921 ж. күзде, алғашқы 50 өңдеудің арасында зерттеушілердің нұсқауынша «көбісі композиторлық шеберліктің керемет үлгісін, сезімталдық талғамын және биік поэзияны көрсетеді». Яғни, этнографиялық қызметінен бір жыл бұрын (1920 ж.) шығарылған болатын. Осыған орай, түйетініміз, «Затаевич қазақ әндерін өңдеу бағытында пионер болған. Қазақ халқының тарихында оған өз күшімен және тұңғыш рет халық әуендеріне арналған көп дауысты фактураны жасауда күрделі міндеттерді шешу керек болды» (1957) [4], деген әділетті және дәлелді байлам жасауға болады. «Көптің бірі» деген (негізін қалаушылардың, бастаушылардың ...) шектеудің енгізілуі сыртқы жағдайға байланысты болды. Еске салатын болсақ: «отыз жыл бойы қалпына келтіруге келмейтін оның шығармаларының басылымы библиографиялық тапшылыққа айналды» [4]. Ал, оны 1957 жылы жүзеге асырып, жарыққа шығарған уақытта, ол кездегі композиторлардың ортасында нота жинақтарының жалпы басым көпшілігі байыпты атқарылған жұмыс көлемін көрсететін.

№1 кестеде келтірілген деректерге сүйеніп қарастырар болсақ, А.В. Затаевич өңдеулерінің бір бөлігі қайта басылып шығарылардан 5 жыл бұрын Д.Мацуцин мен Е.Брусиловскийдің, ал, бір жылдан кейін А.Жұбанов пен Б.Ерзаковичтің фортепианолық жинақтарының жарыққа шыққандығына көз жеткіземіз.

1-кесте

1952 мен 1964 жылдар аралығында шығарылған Қазақстан композиторларының фортепианолық музыка жинақтары. ⁵	
1952	<i>Мацуцин Дм.</i> Двенадцать пьес для ф-п. (На темы нар. песен). – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1952. – 28 с.
	<i>Брусиловский Е.</i> Пятнадцать фортепианных пьес. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1952. – 68 с.
	Қазақтың музыкалық шығармалары. Скрипка мен фортепиано үшін. Құраст. К.И.Бабаев. [Авт.: <i>Л.Хамиди, Б.Ерзакович, Е.Брусиловский, А.Жұбанов, А.Затаевич, Қ.Қожамьяров, В.Пирогова, Л.Афанасьев, С.Шабельский, М.Төлебаев, К.Мусин, Б.Байқадамов</i>]. – Алматы: ҚМКӨБ, 1952. – 84 б.
1953	<i>Ошлаков К.</i> Казахские народные песни. Для баяна. – Алма-Ата, 1953. – 44 с.
	Пять казахских танцев. [Авт.: <i>А.Жұбанов, Л.Хамиди</i>]. – Алма-Ата, 1953. – 86 с.
1955	<i>Жұбанов А.</i> Тәжік билери. [10 билер. Фортепианоға арналған]. – Алматы: ҚМКӨБ, 1955. – 48 б.
	<i>Ерзакович Б.</i> Кішкене музыкант. Қазақтың халық әндерінің үлгісімен балаларға арнап жазылған пьесалар. – Алматы: ҚМКӨБ, 1955. – 32 б.
	<i>Шара.</i> Казахские танцы. [Авт.: <i>Е.Брусиловский, Л.Хамиди, М.Тулебаев</i>]. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1955. – 140 с.
1956	Камерные произведения композиторов Казахстана. [Авт.: <i>К.Қужамьяров, Б.Ерзакович, К.Мусин, А.Жұбанов, В.Великанов, Г.Зайнутдинов, Е.Минаев, М.Иванов-Сокольский, Д.Мацуцин</i>]. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1956. – 112 с.
	Два казахских танца. [Авт.: <i>А.Жұбанов, Л.Хамиди</i>]. – Алма-Ата, 1956. – 28 с.
1957	<i>Затаевич А.В.</i> Қазақтың халық әндері тақырыбы бойынша фортепианоға арналған пьесалар. – Алматы: ҚМКӨБ, 1957. – 112 б.

⁴ «Киргизские песни в форме миниатюр на народные темы для фортепиано в две руки» I сериясы (15 пьеса) – (М.: муз.сектор Госиздат – Оренбург, общество изучения Киркряя) – 1925 (!) жылы шілдеде басылып шықты.

IV және V сериялары 1929 жылдың басында. Не бары 75 пьеса басылған. VI сериясы (№№76-90) 1930 жылы тамызда аяқталды. 22.05.1930 ж. өтінішінде А.В. Затаевич: «[...] мен бұл өңдеулердің тізімін мыңға жеткізіп жинақтауға дайынмын №№» деп жазған [4].

⁵ Кестеге 1952-53 жылдар аралығында іске асырылған камералық аспаптық музыка саласындағы композиторлық мүмкіндіктерді көрсететін, екі «фортепианолық емес» жинақ қосылды.

1958	<i>Затаевич А.В.</i> Детский альбом. Песни народностей СССР. В обработке для ф-п. – Алма-Ата: Каголитиздат, 1958. – 24 с.
1960	Фортепианные пьесы для детей. [Авт.: <i>С.Мухамеджанов, Л.Хамиди, Е.Брусиловский, Б.Ерзакович, В.Великанов, Б.Гизатов, Н.Мендыгалиев, А.Еспаев, К.Курманов, С.Шабельский</i>]. – Алма-Ата: Каголитиздат, 1960. – 99 с.
1964	<i>Брусиловский Е.</i> Пять виртуозных пьес для ф-п. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1964. – 58 с.
	<i>Жубанов А.</i> Восемь казахских танцев. Для ф-п. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1964. – 57 с.
	<i>Хамиди Л.</i> Балаларға арналған пьесалар. Ф-п. пьесы для детей. – Алматы: ҚМКӘБ, 1964. – 30 б.

Оның үстіне А.В. Затаевичтің қазақ тақырыбында жазылған фортепианолық пьесасымен бірге бір жылда Б. Байқадамовтың, Е. Брусиловскийдің, А. Жұбановтың, Қ. Қожамьяровтың, Л. Хамидидің және т.б. камералық-вокалдық шығармаларының жекелеген жинақтары жарық көрген. Жарияланған Б. Ерзакович пен Л. Хамиди (2 кесте) өңдеулерінің авторлық жинақтары музыкалық ортада қоғамдық ойды қалыптастыруға әсерін тигізді деп болжауға болады.

2-кесте

1955	<i>Ерзакович Б.</i> Қазақтың лирикалық халық әндері. Фортепианоға қосылып айту үшін. – Алматы: ҚМКӘБ, 1955. – 88 б.
1957	<i>Затаевич А.В.</i> Қазақтың халық әндері тақырыбы бойынша фортепианоға арналған пьесалар. – Алматы: ҚМКӘБ, 1957. – 112 б.
1958	<i>Хамиди Л.</i> Қазақтың халық әндері. [Фортепианоның сүйемелдеуімен және сүйемелдеусіз айтылатын 36 әндр]. – Алматы: ҚМКӘБ, 1958. – 220 б.
1960	Қазақтың халық әндері. [Фортепианоның сүйемелдеуімен және сүйемелдеусіз айтылатын әндер, хорлар]. – Алматы: ҚМКӘБ, 1960. – 179 б.

Бұған байланысты дәйексөз алынған В.П. Дернованың мақаласындағы тағы бір тұжырым көрсеткіш болады: «Қазақстанның жас композиторлары Затаевичті қазақ әндері жинағының екі басылымы мен бір қолжазбасының авторы ретінде біледі⁶. Және 1920-1936 жж. он алты жыл бойы ақылды әрі мәдениетті музыканттың, өте дарынды композитордың қазақ халық әндеріне лайықтаған ұлттық гармонияны және ұлттық аспаптық фактураны қалыптастыруда көп және қажырлы, жанкешті, ыстық ықыласымен осы жолға «өзін-өзі арнап» істеген еңбегін мүлдем білмейді [4].

Онымен бірге «көрнекті этнографтың» жазбаларының назарға алыну тәжірибесіне қарап-ақ, Затаевичтің Қазақстанның кәсіби композиторлық мектебінің қалыптасуына ауқымды әсерін белгілеуге болатын еді. Б.Г. Ерзакович оны «қазақтың камералық музыкасының негізін қалаушылардың бірі» ретінде қабылдап, дегенмен, «... А.В. Затаевич еңбектерінің ерекше үлкен маңызын айрықшалап көрсетті. Олар, қазақ композиторлары опералық, симфониялық, камералық және балеттік шығармаларды жазғанда пайдаланатын халықтың музыкалық тіл байлығының үнемі сусындайтын сарқылмас қайнар көзі болып табылады» (1955) [1] деп ерекше бағалаған. Ол мұны дәлелдейтін бірнеше партитураның атын атап өткен: «Затаевич жинаған асыл әуендер қазақ музыка шығармаларына, мысалы, Е.Г. Брусиловскийдің “Қыз Жібек”, “Ер Тарғын” опералары және “Сары-Арқа” (“Степь”)» симфониясы, В.В. Великановтың “Қазақ симфониясы” мен “Қамбар мен Назым” балеті, Л.А. Хамиди мен А.Қ. Жұбановтың “Абай” операсына енді» [1].

1959 жылы бұл ойды баспасөз беттерінде В.П. Дернова: «Затаевич жазып алған халық әуендерін кеңес композиторлары қазақ және қырғыз операларын жазу барысында бірнеше рет кең пайдаланып, негізге алған» [5] – деп, тік айтқан болатын.

Е.Г. Брусиловский өзінің ертеректегі мақалаларының бірінде: «“Қыз Жібектің” музыкасын жазғанда, мен көбінесе Қазмузтехникумның ғылыми-зерттеу кабинетінде сақталған, композитор Затаевич жинаған материалдарынан халық әуендері мен халық әндерін пайдаланамын»; ал он жыл өткеннен кейінгі сұхбатында: «Мен “Қыз Жібекті” жазуға кіріскен кезде, екі жүз елу күй мен әнді жазып алып үлгірдім, оларды “қолыммен

⁶ «1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925), «500 казакских песен и кюйев ...» (1931), «III томы» (жинақтаушының сөзі бойынша, «қорытынды»), бұл ретте музыкалық-этнографиялық еңбегі туралы айтылады.

ұстадым”, дегендей, яғни, “байқап көрдім”, және олар маған өте қажет болды» [6] – деп қызметінің басқа қырын айрықшалап атап өткен. Осы тұрғыдан алғанда, шығармашылық үрдістің жаңа тұстарын көрсететін оның естеліктері де қызығушылық тудырады:

«... Жұмат, Қаныбек және мен А.В. Затаевичтің екі жинағын қолға алып, Елубаймен кеңесе отырып “Қыз Жібек” қойылымына әндерді таңдаумен айналыстық.⁷ Біз назар аударған әрбір үлгіге, Қалибек пен Қаныбек бұл әннің “олай” жазылмағанын нұсқап, дереу түсініктеме беріп тұрды. “Алқарай көк” бұлай айтылмайды, оны осылай айту керек» – деп Қаныбек, өзі дұрыс деп есептейтін нұсқасын айта жөнелді. Бірақ Қалибек оны сол тұста түзетіп: “Қаныбек, сен басқаша айтып тұрсың. Бас жағы дұрыс, ал ары қарай былай айтылады”, дей келе Қалибек өз нұсқасын жартылай дауыспен әдемі шырқады. Елубай “Алқарай көкті” ести салысымен лезде пікірталасқа жігерлі кірісіп, өзінің көмеймен орындайтынын көрсете (Өмірзақов сияқты басқа ешкім айтпайтын) “Ал қарай көктің” дұрысын орындады. Пікірталастың соңында Затаевичтің жазбасынан екі-үш интервал ғана қалғаны байқалды.

Нәтижесінде, шешуші сөз бұл әнді спектакльде кім орындайтындығына келіп тірелді. Өйткені, Төлегеннің партиясын Қанабек айтуы керек болғандықтан, соңғы сөзді сол айтуы тиіс еді. Ол, әрине, өз нұсқасында қалды. Бірақ, жеке иірімдерін ол Қалибек пен Елубай ұсынған нұсқадан алды. Мен барлық нұсқаларды түсірдім. Содан кейін Қанабекпен отырып: люфт-пауза қайда, фермата қайда, жылдамдығы қандай, екпін қандай, шарықтау шегіндегі нотаның ұзақтығы қандай, пауза қайда, мүмкін соңында қайталанатын екі тактты қайталау керек шығар және т.б. әннің орындалуында егжей-тегжейін анықтадық» [7].

Алайда, А.В. Затаевичтің жинағындағы «Алқарай көк» (500/414) пен Е. Брусиловскийдің операсындағы осы үзіндіні клавирден салыстырып көргенде [8, 9] олардың сәл ғана өзгешелігімен дәлме-дәл сәйкестігі айқындалады: интонациялық және екпінді-ырғақтық тұрғысынан музыкалық үлгілер жалпы бірдей, оның үстіне олардың тіпті сыртқы безендірілуі де ұқсас екен (графикалық бейнесі)⁸.

1-ноталық үлгі

414. Алғарай көк // *Затаевич А.* Қазақтың 500 әндері мен күйлері... [8].

2-Ноталық үлгі

⁷ Қаз. АСР халық әртістері – Ж.Т. Шанин (1892-1938), Қ. Байсейітов (1905-1979), Е. Өмірзақов (1899-1974), Қ. Қуанышбаев (1893-1968), төртеуі де (Қ. Қуанышбаев және КСРО халық әртістері), әр түрлі уақытта А.В. Затаевичке ақпарат бергендігі, сонымен қатар, Қ. Байсейітовтан басқалары А.В. Затаевич Мәскеуде ұйымдастырған (1927) концерттің қатысушылары болғандығы, музыкалық-этнографиялық жинақтарында берілген түсініктемеде сипатталған (1925, 1931): 1000/298 түсін., 500/221 түсін. мен 500/342 түсін. кара.

⁸ Кілт белгілерін есепке алғанда естілуінде жарты тонға ғана айырмашылығы бар.

Moderato

Сұм - біл шаш, ки-ыл-ған қас, құ - ра -
лыс-тан да-уы-сың- ды ес - тіп

- лай көз, шы - ны-мен із - де - ге - нім бол - дың - ба кез - ай? А
ұш - тым, ес - ту - ге өз - ау - зың-нан бір а - уызсөз

Төлеген мен Қыз Жібек («Сұмбіл шаш...») // Брусиловский Е.Г. «Қыз Жібек» [9].

«Қыз Жібектің» алғашқы мәтінінің ұзақ уақыттағы қалыптасу үдерісін назарға ала отырып, оның бірнеше нұсқасының болуы (кемінде үшеуі), жылдар өте келе композитордың бұл шешімінің өзгеріс нәтижесіне айналғанын болжауға болады. Онымен қоса «500»-дегі нұсқасымен соншалық жақындығы естелікте жазылғандарға қайшылық тудырып қана қоймай, оның үстіне мұндай келіспеушілік себебіне үңіліп, ойлануға да итермелейді⁹.

А.В. Затаевичтің түсініктемесінде: «құнды ... үлкен әдеби шеберлікпен және қызықты сипатталып жазылған»¹⁰ [7], музыкатану зерттеулерінде бірнеше рет әр түрлі көлемде пайдаланылған. Сондай-ақ опера жанрының жеке формалары мен/немесе нақтылы опералармен айқын салыстырылған және ұқсас мазмұндағы үзінділер ұсынылған болатын. Мұндай үзінділердің жоғарғы «салмағының басымдығын» А.В.Затаевичтің композиторлық және сыни-музыкалық қызметі контекстінде орналастыру дәйексөз үдерісіне қайтадан оралуы мақсатында қабылданған.

Келесі абзацтарда өмірбаянының 1934 жылдарына назар аударайық:

«[...] Орталық әкімшілікке менің өнерпаздығым (музыкальность) қажет болды. Сондықтан, мен Варшава Генерал-Губернаторының кеңсесінде болдым. Оның үстіне маған жүктелген “тапсырмалар” легі төмендегідей: 1) жергілікті мерзімдік басылымдарды тіркеу; 2) “Беседа” және “Просвещение” атты екі ғылыми-ағартушылық журналдарды редакциялау; 3) жергілікті консерваторияның бақылаушы комитетінде жұмыс істеу 4) “Варшавский Дневник” опералық-музыкалық бөлімнің меңгерушісі ретінде қызмет атқару.

Әсіресе, мені күнделікті жасалатын соңғы жұмысым қызықтырды. 11 жыл бойы, яғни 1915 жылдың жазына дейін біз Варшаваны эвакуациялағанда, аталмыш газетте көптеген әртістер арасында маған танымалдылық әкелген музыка туралы 1000 жуық пікір, мақала және фельетондар шығардым» [4].

⁹ Бұған қосарымыз, нақты берілген фрагмент композитордың шығармашылық үдерісінің суреттемесі ретінде әдебиетте берілген болатын. Келтірілген деректерді анықтауға деген талпынысымыз бірнеше өзгеше акценттердің фактологиялық объективтілік пен субъективті бұрыс қатынасын келісімге алып келді.

¹⁰ «Жеке өз басыма және менің жұмысым үшін бұл түсініктемелер маңызды рөл атқарды» деп, Е.Г. Брусиловский атап өткен [7].

Керемет есту қабілетінің «қорын», «консерватория басшылығының мүшесі және музыка сыншысы» ретіндегі опера шығармаларын қабылдау және бағалау жағынан көп жылғы тәжірибесін ескере отырып, белгіленген ассоциация мен параллельдердің, сөзсіз, жаңаша қарастыруды талап ететіндігін алға тартамыз.¹¹

3-кесте

№	А.В.Затаевичтің ескертпе мәтіндерінің ішінде кездесетін үзінділер ¹²	Ноталық мысал
<i>«Қырғыз халқының 1000 әні (сарындар мен әуендер)» (1925) [10]</i>		
1.	«55. Менің көзқарасым бойынша, <i>adagio</i> формасына дейін жетілген, Ақмола тобының ең сұлу әндерінің бірі!»	107. Шідер (Тренога)
2.	«135. Бұл жерде келтіріліп отырған “марш”, негізінде, 1847 жылы «қара-қырғыздарға» қарсы шайқаста өзімен бірге мерт болған [...] [оның] бауыры Наурызбайды сипаттаған (46 ескертпені қарау к/к) ерлік лейтмотивіндегі, салтанатты “фанфар” түсінігіне жауап береді».	226. [Кенесары хан-ның маршы]
3.	«226. Қандай контраст, аспан сұлулығындай, лознгриндық әсем әуен сияқты «музыка салаларындағы» нәзік, жарқын мажор мен жер бетінде адасқан адамның зарындай шексіз мұңға толы қайырмалы минор!».	382. Жайық (II) (Урал)
4.	«247. Жеткізушінің сөзіне қарағанда, Ақмола губерниясының Кокшетау уезінен шыққан бұл әдемі кантиленаны кез-келген еуропаның композиторы пайдалануға ұялмас еді [...]».	408. Әгәгу (припевное слово)
5.	«250. № 243, 365 және 399 мысалдарында келтірілген аттас әндердің сарындарымен ешқандай ортақтығы жоқ бұл әуен – махаббат “ариозосы” ретінде құмарлықты арттырып, кез-келген “веризмдік” операға абырой әкелер еді».	411. Ақ қайың (IV) (Белая береза)
6.	«356. Қазақтың болашақ “Младасының” беттеріне сұранып тұрған эпикалық музыканың әдемі үлгісі!»	593. Терме (VII), Дәулет
7.	«431. (277 ескертпені қарау к/к). Қостанайлық Б.Майлин жеткізген бұл аттас туындыда бізге таныс ұлы дала табиғатының өрбіген риясыз көрінісі емес (№468 еск., қарау к/к). Ол керісінше, осы табиғатты тірілтетін, туған жердің дүлей күшіне перзенттік тамсанудан туындаған қазақ Зигфридтің батырлық фанфары!»	728. Сарыарқа (II) (Степь)
8.	«451. Бұл жинаққа енген бірегей үлгінің бірі: вакхалық <i>brindisi</i> (тойда шырқалатын жеңіл ән) түпнұсқасы, кең құлаш жаю арқылы сыдыртып өтумен аяқталатын мәтөк ән! “Алма ағашта – екі алма” деп аталуы әйел кеудесін көркем суреттейтін аллегориялық түсінік береді».	759. Алма ағашта қос алма! (На яблоне пара яблук)
9.	«532. Бұл да операға сұранып тұрған эпиталама мен дифирамба (үйлену ғұрпы мен салтанатты ұран) сипатындағы маңғаз, өр әуен!»	877. Жыршы әні (III) (Былинный напев)
10.	«533. Бұл да қайғы-қасіретке толы жан сыздатарлық керемет әуен. Марқұм «Князь Игорьдің» авторы оны опера желісінде қалай қолдануды білетінін елестетуге болады!»	878. Ой-ой-ой! (Печальная песня женщины)
11.	«614. [...] “Кеңес күйі” – қазақтың болашақ операсында М.П.Мусоргскийдің “Борис Годуновындағы” бояр думасының отырысын сипаттайтын сахналық дайын материалды береді».	990. Кеңес күй (кюй “Совещание”)
<i>«Қазақтың 500 ән-күйі» (1931) [8]</i>		
1.	«44 және 45. [...] екіншісі – сергек және батыл, екі үлестен тұратын өлшемде нақ берілген. Меніңше, бұл болашақ қазақ операсында соңғы жаппай халықтық сахнаға қызмет ететін керемет музыкалық фон бола алады».	51. Мүсірәли, күй (VI)
2.	«50. [...] менің жеке елестетуімше, пішінінің құрылысы мен ықшамдығы жағынан Наушаның нұсқасы – қозғауға да, қосуға да келмейтін, болашақ қазақ операсына дайын эпизод (марш), – Махамбеттің нұсқасындағыдай әдемі, бірақ бұлыңғыр музыка жасаудан гөрі бұл анағұрлым құндырақ [...]».	57. Жошы хан маршы
3.	«183. [...] Нәзік және лирикалық тіркестері әрдайым ауысып келетін батыл фразалармен берілген бұл әннің мазмұны құлашты алысқа сермейтін, күркіреген <i>brindisi</i> сияқты, Чайковскийдің «Пиковая дамасындағы» Германның “Біздің өміріміз қандай? Ойын!”» әніне кейбір ұқсастықтарды көрсетеді.	227. Жалғыз арша (Одинокий можжевельник)
4.	«322. Бұл терең қайғы-мұңға толы, әйелдер орындайтын өте әдемі ән, операға сұранып тұр! [...]».	391. Қайырма (II) (Повторное)

¹¹ Ролланға жазған аталмыш хаттарында: «(P.S.) Менің шығу тегім орыс. 1869 жылы Орлов губерниясында туылдым, бірақ 35 жыл бойы Польшада шенеунік болдым» [4] деп нақтылаған.

¹² Дәйексөз берілген материалдың емлесі бұл жерде және бұдан әрі де сақталады.

А.В. Затаевичтің нақты композиторлық қызметіне қатысты музыкалық үлгілерді салыстыру кезінде табылатын, опера дәстүрімен және оларды фортепианода өңдеуге таңдаудағы сол немесе басқа да байланысын сипаттайтын сәйкестіктер ескерерлік жағдай. Берілген 15 ноталық мысалдың (3 кесте), жартысына жуығы (7) «халықтық тақырыптардағы фортепианоға арналған екі қолда ойналатын миниатюралар түрінде» ұсынылған (түспен белгіленген).¹³

4-кесте

№	А.В.Затаевичтің ескертпе мәтіндерінің ішінде кездесетін үзінділер	Ноталық мысал
<i>«1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925) [10]</i>		
1.	«51. [...] Оның аяқталуы “Галька” Моношкочадағы Ионтектің толғануын еске түсіреді, ал, бір октаваға жоғары алынған тоникадағы қорытынды фермата орыс үлгілерінің айқын әсерін көрсетеді».	100. Дүние-ай (II) (О, жизнь!)
2.	«52. [...] Бір таңғаларлығы, келтірілген әнде Мусоргскийдің сондай тұстары, яғни, музыкалық реализм, тіпті, натурализм де бар [...]».	900. Боза күйі (Песня пьяного)
3.	«588. [...] онда М.И.Глинканың “Русланындағыдай”: “Керемет сұлулық таңының кейіпін киетін” деген Баянның әніндегі негізгі фразамен бірдей сөйлем мен иірім кездеседі!»	953. Ағажан (III) (Старший братец)
<i>«Қазақтың 500 әні мен күйі»(1931) [8]</i>		
1.	«71. [...] қазақтың көркем сөзін өте мәнерлі, икемді және толқынысты темпераментке толы әуенімен суреттеу, минордың мажормен сирек ауысуы, сондай сәтті әрі шынайы үйлесім тапқан! [...] жалынды итальяндық веризмнің ең жақсы интонацияларының ұшқыны ма? – өзіне бейтаныс үлгілер мен салттарды интуитивті түрде әуен жасап, оны тұрақты түрде пайдалануы таңғаларлық жағдай! [...]».	86. Нұрсұлу (Женское имя)
2.	«178. [...] Бұл былайынша қарағанда, “ <u>Варяждық қонақтың әні</u> ”, бірақ, әрине, ешқандай теориялық амалдарсыз, қарапайым әл-дәрмені мен халықтық шынайылығына сендіретін түрінде берілген».	222. Барақтың зары (Элегия Барака)

А.В.Затаевичтің қазақ музыкасына арналған мақалаларындағы ереже тәрізді бір ерекшелік ол – заманауи авторлардың деректерді шығармашылық тәжірибесінде пайдалануын еске салып отыруы. «Тіркеу» үдерісінің ұқыптылығы өзіне назар аудартады: оның еске алған композиторлар есімдерінің саны жылдан жылға өсуде:

1934 «Композиторлар өндеген қазақ әндерінің бірқатары – «Түрік сюитасындағы» Ипполит-Иванов, «Қазақстан» сюитасындағы Василенко, «Түріксіб» симфониясындағы Максимилиан Штейнберг. Композитор Мясковский өзінің 13 симфониясындағы бөлімдердің бірін «Қарқаралы күйінің» негізіндегі тақырыпта құрған» [11].

1935 «Қазақтың музыкалық мұрасының мәнділігі жайлы айтар болсақ, ескеру керек, бұл әуендік қазынаға барған сайын кеңес композиторлары жиі-жиі жүгініп, оның тақырыптарын (негізін) өздерінің шығармаларына кеңінен пайдаланып жатыр. Осы жерде: М.М.Ипполитов-Ивановтың («Түркі фрагменттерінің» соңғысын), Н.Я.Мясковскийдің (14 симфониясының 2-ші бөлімін), М.О.Штейнбергтің («Түріксіб» симфониясын), С.Н.Василенконың («Қазақстан» поэмасын), А.Ф.Гедикенің (балалар пьесасын) атап өтеміз. Осы тақырыптарға: Юлия Вейсберг, Калафати, Лобачев, Фере, Власов, Егоров, Борисов т.б. да авторлар жазды және жазады» [12].

1936 «Қазақ музыкасының бай әуендік материалы кеңес композиторларының назарын ерекше аударды. Олардың осыны өз шығармаларына пайдалануы жиі кездеседі. Бұл жерде марқұм М.М.Ипполитов-Ивановтың («Түркі фрагменттерінің» соңғысы), одан кейін Н.Я.Мясковскийдің (14 симфониясының 2-ші бөлімі), М.О.Штейнбергтің («Түріксіб» симфониясы»), С.Н.Василенконың («Қазақстан» поэмасы»), А.Ф.Гедикенің (балалар пьесасы). Сондай-ақ қазақ әндерінің көптеген өңдеулерін жасаған Юлия Вейсберг, Иванов-Радкевич, Лобачев, Кочетов, Корчмарев, Фере,

¹³ Еске салайық, сериядан серияға, «шығарылымнан шығарылымға» дейін, А.В. Затаевичтің пьесалары «барған сайын фортепианодан алыстап барады. [...] есесіне, оркестрлік массасының дыбысталуы сияқты деген көзқарасты жиі тудырады» [4].

Власов, Калафати, Борисов, Егоров, Витачеко және басқалары.» [13].¹⁴

Әрине, А.В. Затаевичтің қазақ материалдарынан жасалған музыкалық-сахналық шығармалары туралы айтылған пікірі ерекше қызығушылықты тудырады:

«[...] за какие-нибудь два-три года в Алма-Ате возник Казахский государственный музыкальный театр, где ставятся и пользуются громадным успехом казакские оперы, а точнее музыкальные пьесы: «Айман – Шолпан», «Шуга» и «Кыз-Жибек», музыку для них, основанную на материале народных песен и кюйев, обработали для первых двух – И.В. Коцык, а для третьей – Е.Г. Брусиловский. Брусиловский пишет еще и новую музыку к пьесе на сюжет Октября, а известному ленинградскому композитору, заслуженному деятелю искусств Б.В. Асафьеву заказана Казнаркомпросом опера на казакский сюжет. [...] В этом году туда же приглашена и функционирует постоянная русская опера, с богатым репертуаром и хорошим составом исполнителей» [11].

«[...] Айналырған екі-үш жылдың ішінде, Алматыда қазақтың мемлекеттік музыка театры құрылып, үлкен жетістікке бөленген қазақ опералары, нақтырақ айтсақ музыкалық пьесалары: “Айман – Шолпан”, “Шұға”, және “Кыз-Жібек” қойылды. Олардың әуендері халық материалдары ән-күйлерден алып негізделген. Бастапқы екеуінің өңдеуі – И.В. Коцыктікі, ал, үшіншісі Е. Брусиловскийдікі. Е. Брусиловский Октябрь сюжетіндегі пьесаға және бір жаңа әуен жазды. Ал, атақты Ленинградтық еңбек сіңірген өнер қайраткері Б.В. Асафьевке қазақ халық ағартушы комисариатынан қазақ сюжетіне опера шығаруға тапсырма берілді. [...] Биылғы жылы осы жерге орындаушылар құрамы жақсы, репертуары бай, тұрақты орыс операсы шақырылды».

А.В. Затаевичтің (академик Б.В. Асафьевке жазған хаттарында): «өз басым әр қайсысына керемет симфониялар, поэмалар, сюиталар және тіпті, операларды шығаруға болатын он шақты тақырыптарды белгілемекшімін. Екеуіміз кездескенше мысал келтірмеймін. Себебі, бұл менің арқамды ұзақ уақытқа дейін қоздырады» [14] – деген өте көркем сөз орамдары сақталған.

Осыған байланысты, Б.В. Асафьевке берілген «қазақша сюжеттегі» тапсырысқа («Ақан мен Зайраға») қосарымыз: музыкалық жинақтарда және түсініктемелерде «тақырып бойынша» таныстырылған материалдар ауқымы, либретисттердің (М. Әуезов және С. Мұқанов) авторлық ремаркасын есепке алғанда, өзіндік таңдау жасауға жеткілікті мөлшерден де артығырақ болды.

Мысалға, «Сырымбет» әнінің кіріспесі либретто мәтінінде айтылған,

«Суырып салған өлең мен сол «А қ а н (домбырасын безілдетіп отырып, суырып арада шығарған әні “Сырымбет” салған өдеңмен осы арада шығарған “Сырымбетті” шырқай жөнеледі)».

«А қ а н (Зайра наздана қарап, «А х а н (долго наигрывая на своей домбре, поет импро-визированную песню “Сырымбет”))» [15].

«1000»-да да, «500»-дегідей, әртүрлі нұсқалардан бөлек қамтамасыз етілді (3а және 3 б ноталық мысалдары), «авторлар бойынша және аттастығы жағынан “Өн нұсқаулығында”» қосымша ақпарат ретінде берілген:

Ақан сері (автор)

№№ 76, 104, 105, 146, 161, 162, 170, 214,
258, 417, 436, 472, 560, 644, 655, 851.

¹⁴ Вейсберг Ю.Л. (1879/80 – 1942), Иванов-Радкевич Н.П. (1904 – 1962), Лобачев Г.Г. (1888 – 1953), Кочетов В.Н. (1898 – 1951), Корчмарев К.А. (1899 – 1958), Фере В.Г. (1902 – 1971), Власов В.А. (1902/03 – 1986), Калафати В.П. (1869 – 1942), Борисов В.Т. (1901 – 1988), Егоров А.А. (1887 – 1959), Витачек Ф.Е. (1910 – 1983) [1].

3 а ноталық мысал

258. «Сырымбет» (I)¹⁵⁷ [Ақан серінің әні] (IX)

(название горы [песня Ахана-сере])

Сообщил ЖЕЗДІБАЕВ Қуандық
Актюбинского у. Тастыбутакской вол.

Плавно, с волнением. $\text{♩} = 108$

mf *f*

Успокаиваясь.

Покойно и грациозно. $\text{♩} = 96$ не задерживая $\text{—} \overline{\text{—}} \text{—}$

p *p* *fz* *p*

3 б ноталық мысал

417. «Сырымбет» (II)²⁵³ [Ақан серінің әні] (X)

(название горы [песня Ахана-сере])

Сообщил тот же

Спокойно и нежно. $\text{♩} = 72$

mf

задерживая

Медленно. *p*

Ка-рын-да-сым о - о Хош е - сен бол ай

А.В. Затаевичтің жинаған материалдарының арқасында шығармашылық үшін кең мүмкіндіктер ашылды. Олар музыкаға қатысы жоқтардың да оң пікіріне ие болып, дер кезінде лайықты бағаланды.

«Қырғыз халқының ағартушылық комиссариатын жасаушы ұсынған концерт туралы есепте, енді келешекте қазақ әндерінің негізінде «... күрделі музыкалық туындылар [...]», мүмкін тіпті, қырғыз операсы шығарылатындығына» күмәнданбауға да болады деп айтылған» [4].

«Ағартушылық Халықком да жазды.

«...Сізге “Қозы Көрпеш және Баян-сұлу” туралы кітапты жіберемін. Меніңше, Сіздің “1000 песен казахского народа” кітабыңыздың негізінде, осындағы мәтіндерді өлең ретінде алып, опера жазуға композиторларға енді мүмкіндік туды. Бұған қалай қарайсыз? Мүмкін өз ойыңызды шимайларсыз?» [14].

Сол жылдардың шығармашылық тәжірибесінде бұл мүмкіндіктер белсенді жүзеге асырылды. Мысалға алатын болсақ, қазақ драма театрының қойылымдарындағы музыкалық безендірулерінде А.В. Затаевичтің тек бір ғана жинағының өзінен («500»): «Хан Кене» (1934) – №№ 2, 15, 45, 265, 300, 350; «Түнгі сарын» (1935) – №№ 7, 18, 20, 28, 44, 54, 476; «Біздің жігіттер» (1935) – №№ 99, 359, 418, 473 және т.б. алынды.

Сол уақыттағы баспасөз беттерінде: «[...] Коцык жолдас “Шұғадағы” музыканың негізіне кейбір музыкалық импровизациялары мен қыстырмалары бар қазақтың халық әндерін салды. “Шұғаның” барлық 47 музыкалық нөмірі солай безендірілген [...]» [16].

«Шұғаның» жекелеген клавир нөмірлерінің ноталық мәтінін А.В. Затаевичтің жинағындағы лайықты үлгілерімен салыстырмалы түрде қарастырғанда, олардың құрылымы жағынан әр түрлі болғандығы және онымен қоса кең пайдаланылғандығы туралы дерек расталады. Негізгі кейіпкер Шұғаның музыкалық партиясындағы үзіндіні – II акт № 6 «Жеңеше-ай» әнін «1000» бастапқы жазбамен салыстыруда (№ 524) сәйкес келетін

материалдың (4а және 4б ноталық мысалдары) шығармашылық ұйғарымы ретінде мысалға келтіреміз.

Музыкалық драманың мәтінде мысалдар мазмұндалған және түпнұсқалық-дәйексөздердің өздігінше азырақ безендірілгенін қоса айтамыз. Мұндайларға «1000» жинағынан пайдаланылған нөмірлер № 239 «Терісқақпай» (I акт № 8), № 860 «Шөлдедім» (II акт № 4), №№ 843 және 845 «Бақсы» (IV акт № 1) және т.б. жатқызуға болады. А.В. Затаевичтің фортепианолық өңдеулерінің жарияланған мәтіндері де белсенді қолданылады.

Бақсы

«Екі алғашқы “Қыз Жібек” және “Жалбыр” операларының әр қайсысында елуге жуық халық әуендері пайдаланылған. “Ер Тарғында” оның саны сексенге жақындайды» [17] – деген бұл ұйғарым дәйексөз материалына сапалы тірек болатындығын дәлелдейтін, шындығында, А.В. Затаевичтің жазбаларымен байланысын анықтамай-ақ көрінетіндігі ескеріліп жағдай.

5-6 кесте жинақ материалдарының қандай көлемде қамтылғандығы жөніндегі алғашқы түсінікті береді:

5 кесте

№	Бөлімдер	Клавир бойынша номерлер (көрініс) [9]	Пайдаланылған түпнұсқа [8, 10]	
1	I перде	Қыз Жібектің шығуы	«500»	[159. «Гэкку»]
2		Бекежанның әні	«1000»	[638. «Жиырма бес»]
3		Қыз Жібек Бекежанға	«500»	114. «Раушан» (II), Айтбай (I)
4		Дүрияның әні		«Ағажан»
5		Бекежанның әні	«500» «1000»	100.«Аққұм» (I) + [748.«Егигэй, сәулем!» (VII)]
6		Төлеген мен Қыз Жібек	«500»	[267. «Қос балапан»]
7		Шегенің термесі		«Толқыма»
8		Шегенің бірінші әні		
9		Шегенің екінші әні	«1000»	81. «Көк көбелек» 237\500 (?)
10		Төлеген мен Қыз Жібек	«500» «500»	414. «Алғарай көк» [159. «Гэкку»]
11		Шегенің үшінші әні		«Жапалақ»
12		Гэкку	«500»	[159. «Гэкку»]
13		Қыздар хоры	«500»	365. «Сәулемей» (V)
14	II перде	Биге қосылған хор	«1000»	«Құрбым жай» (?) + № 845 (?) «Кенен» [296. «Аязбай»]
15		Қарлығаштың әні		«Ертіс»
16		Қамқаның әні		«Орақ батырды жоқтау»
17		Хор және Төлегеннің қоштасу әні		«Үлкен Ораз»

18	III перде	Интродукция және Бекежанның әні	«500»	[140. «Көк жендет»]
19		Төлегеннің ариозосы	«1000»	687. «Қаракөз» (II)
20	IV перде	Қыз Жібек пен Төлеген		«Толқыма»
21		Гәкку	«500»	[159. «Гәкку»]
22		Бекежан мен Қыз Жібек	«500» «1000» «500» «1000»	85. «Зарлы жолдас» + [661. «Мәдидің әні»] 114. «Раушан» (II) Айтбая (I) 657. «Сармойын»
23		Қыз Жібектің қоштасу әні	«1000» «1000» «500» «500»	970. «Қара қаншық» 585. «Дүние-ай» (V), Мұхит (XI) + [477. «Дүние-ай» (XII)] [159. «Гәкку»]

6 кесте

№	Бөлімдер	Клавир бойынша номерлер (көрініс) [9]	Пайдаланылған түпнұсқа [8, 10]	
1	I перде	Би	«500»	39. «Айжан қыз!»
2		Қыздар биі	«500»	370. «Тәттімбет-былқылдақ»
3	II перде	Биге қосылған хор	«500»	37. «Кеңес-күйі» (II)
4		Шашу		
5		Садақ биі	«1000»	[230. «Тұрымтай» Жаяу Муса (III)]
6	III перде	Интродукция	«500»	41. «Түркімен күйі»
7		Төлегеннің ариозосынан кейінгі үзінді	«1000»	583. «Ақсақ-Құлдан»
8		Алты ұаз биі		
9			«1000»	[789. Төпеңкөк]
10	IV перде	Қыз Жібектің түсі	«500»	496. «Шалқыма» (VI), Жантөре (II)
11		Ерлер биі	«500»	487. «Ақжелен», Тұралы
12		Көпшілік биі	«500»	282. «Бес төре»

Қорытынды. Жылдар өте Е.Г. Брусилковский өзінен жасы үлкен аға әріптесіне тиісті бағасын беріп, ізашарын мойындап: «[...] Егер де, А.В. Затаевич тағдырдың жазғанымен Орынборға келіп, еріксіз жағдайда этнографиялық ерлікке жоғары дайындығы болмағанда, айдаланы үрейсіз кезіп, оған дейін бейтаныс күйдегі қазақ халық музыкасының есте мәңгі сақталуы үшін, оның сұлулығы мен байлығын бағалау үшін риясыз қызмет атқармағанда, және өмірінің соңына дейін сол оймен ауырмағанда, не болар еді?» [7] – деген.

Алайда, Қазақстан композиторларының кәсіби шығармашылығына тигізген А.В. Затаевич мұрасының әсері, онжылдықтардан кейін де нақтылы дәлелдемелерге сүйеніп жазылған ғылыми бағыттағы зерттеулерден гөрі, эмоционалдық-психологиялық жағынан ғана сараланған жалпы көпшілікке ұсынылатын танымдық деңгейдегі еңбектер күйінде қалды.

«Затаевич қазақтың операсын және симфониясын жазбаған. Ол үшін оның кезінде шынайы тарихи мүмкіндік болмады. Кеңестік Қазақстанның экономикасы мен мәдениетінің даму нәтижесінде мұндай мүмкіндік туған сәтте, Затаевичтің өмірі ақырына таяп қалған еді. [...] Енді, Затаевичтің композиторлық жұмысына лайықты бағасын берудің уақыты келді. ...» [4]. Шынында да, жазған емес, бірақ шексіз көп дүниені белгілеген, дайындаған, шын мәнінде анықтаған. Қосарымыз, мүмкіндіктер туған кезеңде оның жазбалары мен өңдеулерін пайдалану тәжірибесі белсенді қалыптасты, ал оның өзі әдеттегідей музыкалық-этнографиялық жұмыстан қолы босамады.

«[...] Енді, Затаевичтің композиторлық жұмысына лайықты бағасын берудің уақыты келді» – деген тұжырымды жарты ғасыр өтсе де қайталап тұру қажет.

А.К. Омарова

Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова,
ведущий научный сотрудник, к.иск., доцент, Алматы, Казахстан
E-mail: aklima_omarova@mail.ru

**ЭПОХА ГЛОБАЛИЗАЦИИ:
ДРЕВНИЕ НАПЕВЫ В КАЗАХСКОЙ ОПЕРЕ**

Аннотация. В статье представлены новые факты, подтверждающие влияние А.В.Затаевича (прямое и опосредованное) на творчество композиторов Казахстана в жанре оперы. В опоре на разнообразные источники, по преимуществу малодоступные и/или забытые, показан истинный масштаб использования песенных, инструментальных образцов из его музыкально-этнографических сборников «1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925), «500 казахских песен и кюев ...» (1931) и фортепианных транскрипций (обработок), создававшихся параллельно собирательской деятельности. В этой связи впервые обозначено многообразие форм и результатов, раскрывающих реальный вклад А.В.Затаевича в процесс развития казахского оперного искусства.

Ключевые слова: напев, песня, фольклор, цитата, традиция, композитор, опера, сюжет, глобализация.

А.К. Omarova

M.O. Auevov Institute of Literature and Art
Leading Researcher, Candidate of Art studies, Associate Professor,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aklima_omarova@mail.ru

THE ERA OF GLOBALIZATION: ANCIENT RIPS IN THE KAZAKH OPERA

Abstract. This paper presents the new evidence that confirms the influence of A.V.Zataevich (direct and mediated) on the work of composers in the genre of opera in Kazakhstan. Relying on the support of various sources, mainly inaccessible and/or forgotten, there is shown the true scale of the use of song and instrumental samples of his musical and ethnographic collections of the «1000 songs of the Kyrgyz people (tunes and melodies)» (1925), «500 Kazakh songs and kuy...» (1931) and piano transcriptions (treatments) that are created in parallel with the collecting activity. In this regard for the first time the variety of forms and results which are opening a real contribution of A.V.Zataevich in the development of the Kazakh opera art is designated.

Keywords: chant, song, folklore, quote, tradition, composer, opera, plot, globalization.

Information about authors:

А.К. Омарова, ө.ғ.к., доцент, жетекші ғылыми қызметкер, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. Алматы, Қазақстан. E-mail: aklima_omarova@mail.ru. Scopus ID: 57210747041. ORCID ID: 0000-0002-8681-2207

ӘДЕБИЕТ

- [1]. Ерзакович Б.Г. Қазақтың әні мен күйін жинақтаған көрнекті қайраткер // Қазақстанның музыкалық мәдениеті. Казгосиздат, Қазақстан. – 1955. – 131-132 б.
- [2]. Ерзакович Б.Г. Затаевич А.В. // Музыкалық энциклопедия. Т.2. Сов. энциклопедия, Ресей, 1974.
- [3]. Музыкалық энциклопедиялық сөздік.– Сов. энциклопедия, Ресей, 1990.
- [4]. А.В.Затаевич. Зерттеулер. Естеліктер. // Хаттар мен құжаттар. КГИХЛ, Қазақстан. – 1958.
- [5]. Дернова В.П. Қазақ ССР тұңғыш халық әртісі // Қазақстанская правда. 1959, наурыз – 21.
- [6]. Қазақстанская правда. 1934. № 225; Культура и жизнь. 1970. № 9, 33-35.
- [7]. Простор. 1997. № 9, 67.
- [8]. Затаевич А. Қазақтың 500 әні мен күйі. Адай, Бөкей, Семей мен Орал. (Этнограф шығарған «Қазақ халқының 1000 әні» жинағының жалғасы). // Наркомпрос Казахской АССР, Қазақстан. – 1931. – 313.
- [9]. Брусиловский Е.Г. Қыз Жібек. Клавир. Өнер, Қазақстан. – 1981. – 168.
- [10]. Затаевич А. Қазақ халқының 1000 әні (әндер мен әуендер). // Киргизское Государственное Издательство, Қазақстан. – 1925. – 403.
- [11]. Затаевич А. Казахская песня стала общепризнанной // Қазақстанская правда. – 1934. – № 142.
- [12]. Затаевич А. Қазақ музыкасы туралы // Литературный Казакстан. – 1935. №3-4. Казакстанское Краевое Издательство, Ресей, 20-21.
- [13]. Затаевич А. Қазақ әндері // Актюбинская правда. 1936. № 112 (1209).
- [14]. Левицкая И. Жанды қазына. (Деректі повесть). Жалын, 1976. Қазақстан, 232.
- [15]. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Т.11. Пьесалар. Жазушы, Қазақстан. – 1982. – 6-42.
- [16]. Қазақстанская правда. – 1934. № 146.

[17]. Гончарова Л. (Бірінші қазақ операларындағы халық әндері // Народная музыка в Казахстане. Сост. Дернова В.П. Казахстан, Қазақстан. – 1961. – 11-21.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Ерзакович Б.Г. Выдающийся собиратель казахских песен и кюев // Музыкальная культура Казахстана. Казгосиздат, Казахстан. – 1955. – 131-132.
- [2]. Ерзакович Б.Г. Затаевич А.В. // Музыкальная энциклопедия. Т.2. Сов. энциклопедия, Россия. – 1974. – 439.
- [3]. Музыкальный энциклопедический словарь. Сов. энциклопедия, Россия. – 1990. – 199.
- [4]. А.В.Затаевич. Исследования. Воспоминания. Письма и документы. КГИХЛ, Казахстан. – 1958. – 304.
- [5]. Дернова В.П. Первый народный артист Казахской ССР // Казахстанская правда. 1959, март – 21.
- [6]. Казахстанская правда. 1934. № 225; Культура и жизнь. 1970. № 9. Казахстан. 33-35.
- [7]. Простор. 1997. № 9. Казахстан. 67.
- [8]. Затаевич А. 500 казахских песен и кюев. Адаевских, Букеевских, Семипалатинских и Уральских. (Продолжение «1000 песен КАЗАКСКОГО НАРОДА» того же собирателя). // Наркомпрос Казахской АССР, Казахстан. – 1931. – 313.
- [9]. Брусиловский Е.Г. Кыз Жибек. Клавир (на каз. яз.). Онер. – 1981. – 168.
- [10]. Затаевич А. 1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии). – Оренбург: Киргизское Государственное Издательство, 1925. – 403с.
- [11]. Затаевич А. Казахская песня стала общепризнанной // Казахстанская правда. 1934. № 142.
- [12]. Затаевич А. О казахской музыке // Литературный Казакстан. 1935. №3-4. Казахстанское Краевое Издательство, Россия. 20-21.
- [13]. Затаевич А. Казахские песни // Актюбинская правда. 1936. № 112 (1209).
- [14]. Левицкая И. Живые драгоценности. (Документальная повесть). Жалын, Казахстан. – 1976. – 232.
- [15]. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Т.11. Пьесалар. // Жазушы, Казахстан. –1982. – 6-42.
- [16]. Казахстанская правда. 1934. № 146.
- [17]. Гончарова Л. Народная песня в первых казахских операх // Народная музыка в Казахстане. Сост. Дернова В.П. Казахстан. – 1961. – 11-21.

REFERENCES

- [1]. Yezakovich B. G. (1955). Outstanding collector of Kazakh songs and kuyev // Musical culture of Kazakhstan. Kazgosinti, Kazakhstan. 131-132.
- [2]. Yezakovich B. G. (1974). Zataevich A.V. // Musical encyclopedia. Vol.2. Owls' encyclopedia, Russia. 439.
- [3]. Musical encyclopedic dictionary. (1990). Owls' encyclopedia, Russia. 199.
- [4]. A. V. Zataevich. (1958). Researches. Memory lane. Letters and documents. KHAL, Kazakhstan. 304.
- [5]. Dernova V. P. (1959). The first people's artist of the Kazakh SSR // Kazakhstanskaya Pravda. 1959, March 21.
- [6]. Kazakh truth. 1934. No. 225; Culture and life. 1970. No. 9. Kazakhstan. 33-35.
- [7]. Expanse. (1997). No. 9. Kazakhstan. 67.
- [8]. Zataevich A. (1931). 500 Kazakh songs and kui. Odoevsky, Bukey, Semipalatinsk and Ural. (Continued "1000 songs of KAZAKH PEOPLE" by the same collector). The Narkompros of the Kazakh ASSR, Kazakhstan. 313.
- [9]. Brusilovsky, E. G. (1981). Kyz Zhibek. Clavier (on KAZ. yaz.). Oner, 168.
- [10]. Zataevich A. (1925). 1000 songs of the Kyrgyz people (tunes and melodies). – Orenburg: Kyrgyz State Publishing House, 403s.
- [11]. Zataevich A. (1934). Kazakh song has become a universally recognized // Kazakhstanskaya Pravda. 1934. No. 142.
- [12]. Zataevich A. (1935.) About this music // Literature Kazakstan. 1935. №3-4. Kazakhstanskoe Regional Publishers, Russia. 20-21.
- [13]. Zataevich A. (1936). Kazakh songs // Aktobe truth. 1936. № 112 (1209).
- [14]. Levitskaya I. (1976). Living jewels. (Documentary story.) Zhalyn, Kazakhstan, 232.
- [15]. Auezov M. (1982). Iirma Tommy ciarmella inay. Vol. 11. Pasalar. Zhazushy, Kazakhstan, 6-42.
- [16]. Kazakh truth. 1934. No. 146.
- [17]. Goncharova L. (1961). Folk song in the first Kazakh operas // folk music in Kazakhstan. Comp. Dernova V. P. Kazakhstan, 11-21.